ئیمانوێل کانت

ن: رامین جەهانبەگلوو
و: عەتا جەماڵی

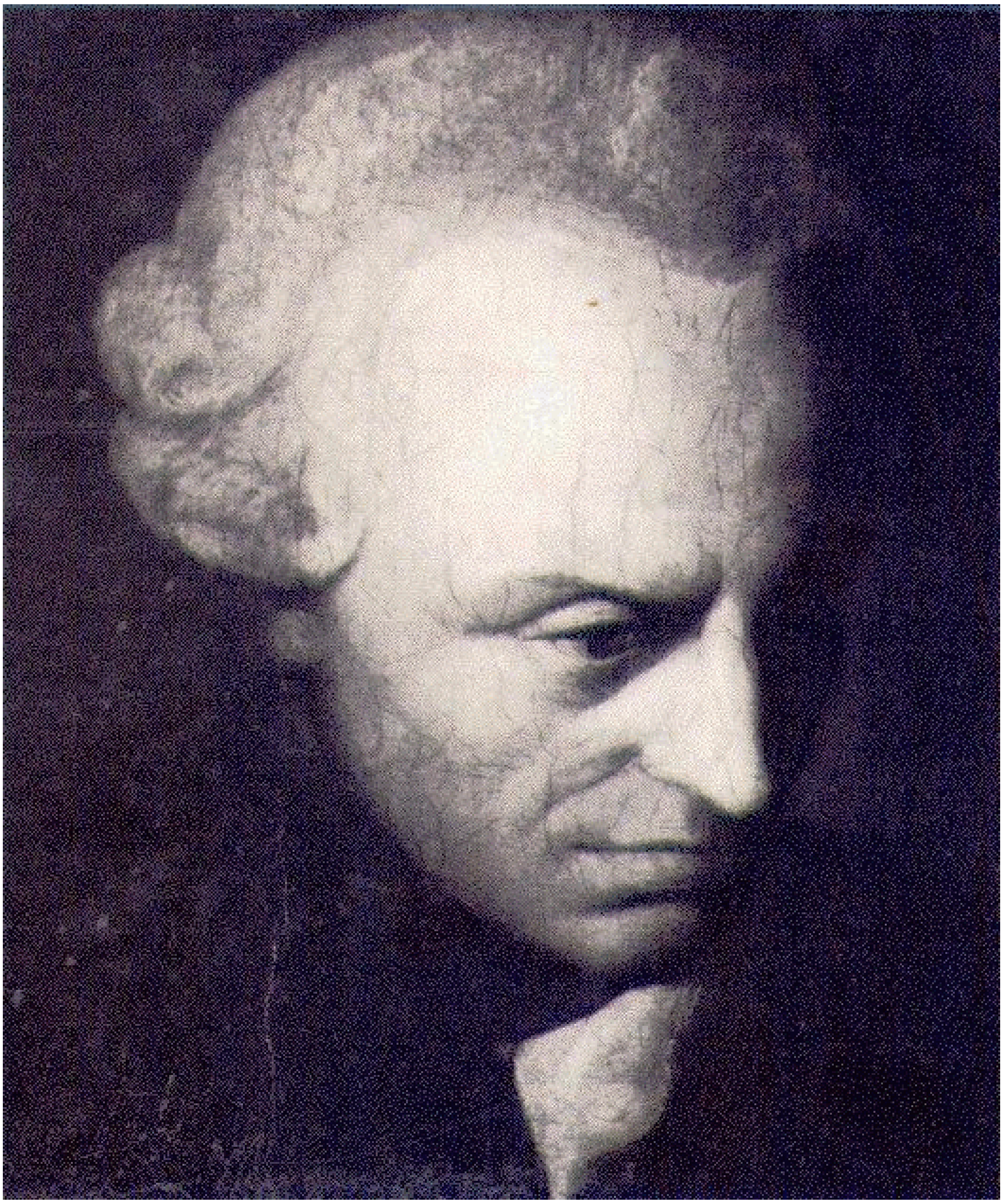

کانت یەکێک لە مەزنترین روخسارەکانی مێژووی فەلسەفەیە. ئەم فەیلەسووفە ئەڵمانییە توێژینەوەکانی خۆی لە چوارچێوەی نەریتی ئاوەزباوەڕیی دیکارت و ئیسپینۆزا و لایب نیتزدا دەست پێکرد و تووشی دۆگمایییەک هات کە دەرهاویشتەی کاریگەریی رەخنەکانی دێڤید هیوم لو ئاوەزگەرێتیی باو و پەیوەندیی لەگەڵ هۆکارێتیدا بووز ئەو سەرەنجام فەلسەفەیەکی رەخنەیی سازدا کە لەڕاستیدا تێکهەڵکێشێک لە توخمە ئامادەکانی ناو نەریتی ئەزموونباوەڕیی لۆک و هیوم و ئەندێشەی ئاوەزباوەڕانی دیکارتی بوو.

دەکرێ رەخنەی دێڤید هیوم لە ئاوەزباوەڕانی دیکارتی لەو دوو رستەیەی خوارەوەدا کورت بکرێتەوە:

1. جیاکاری و جیاوازیی لۆژیکییانە.
2. پێناسە.

جیاکاری و جیاوازی، زاراوەیەکە کە دەلالەت دەکاتە سەر ئەوەی تیۆرییە میتافیزیکییەکان ئەزموونین نەک شیکارانە، بەڵکوو لەو دەستە تیۆرییانەن کە نکۆڵی لێکردنیان نابێتە هۆی خوددژهۆنی، بەلام ئەگەر بڵێین "مرۆڤ میرایە، سوقرات مرۆڤە، کەواتە سوقرات میرایە." تیۆرییەکی ئەزموونیمان گەڵاڵو کردووە و لێرەدا نکۆڵی لێکردنی هەڵگر (مەحموول) دەبێتە هۆی دژهۆنی لە بابەت (مەوزووع)دا، بەڵام ئەگەر بگوترێ "خودا هەیە"، ئەم تیۆرییەئەزموونی نییە.

پێناسە، مانا بە بیردۆز دەبەخشێت. ئەگەر رێک بکەوین لەسەر جیاکاری و پێناسەش قەبووڵ بکەین، لەم حاڵەتەدا هەوڕێ لەگەڵ هیو، و پۆزیتیڤیستەکان دەگەینە ئەم ئەنجامە لۆژیکییە کە تیۆرییە میتافیزیکییەکان بێمانان.

کانت تیۆریی مانادار بوونی بابەت و هەڵگر لە تیۆرییە لۆژیکییەکانی هیوم دا قەبووڵ ناکات. بەبۆچوونی ئەو کێشە لە تیۆرییە لۆژیکییەکاندا نییە، بەڵکوو گرینگی لە چەمکی بڕیار و حوکمدان لەو تیۆرییانەدایە کە ئەوانی تر گەڵاڵەیان کردووە. کانت دەڵێ هەموو حوکمێک یان شیکارییە یان پێکهاتەیی. حوکم شتێکە کە لەوێدا بیر لە پەیوەندیی نێوان بابەت و هەڵگر دەکرێتەوە. چ هەڵگر پەیوەندیدار و ئاخنراوی ناو بابەت بێت و چ بەجیا و لە دەرەوەی بابەت بێت. کاتێ دەڵێین" "ڕژی بارانی ڕۆژێکی تەڕە"، لەڕاستدا رووی نووچەیی یان هەڵگر (ڕۆژی تەڕ) لەڕاستیدا لە گوزارە یان بابەت (ڕۆژی بارانی) دا حەشارە. بەم حوکمە دەکوترێت حوکمێکی شیکاری، بەڵام ئەگەر بڵێین "ڕۆژی بارانی، ڕۆژێکی سارده" هەڵگر (ڕۆژی سارد) لە بابەت (ڕۆژی بارانی)دا جێناگرێت. بەمەیان دەکوترێط حوکمی پێکهاتەیی.

بەبۆچوونی کانت، حوکم دەتوانێ یان پێشینە بێت یان پاشینە. لەحاڵەتێکدا حوکم پێشینەیە کە سەربەست بێت لە گشت ئەزموونە مرۆییەکان و پەیوەندیی بە حوکمەکانی ترەوە نەبێت. بۆوێنە: "دوو لەگەڵ دوو دەبێتە چوار". حوکمێکی پێشینەیە. ئەم حوکمە لەڕووی لۆژیکییەوە سەربەستە لە هەر حوکمێکی تر کە لە جیهاندا هەبێت، بەڵام حوکمێک لەحاڵەتێکدا پاشینەیە کە لەڕووی لۆژیکییەوە وابەستە بێت بەو حوکمانەی ترەروە کە لە ئەزموون یان هەستەوە دەردەچن. بۆوێنە، کاتێ دەڵێن: "هەموو ئەو کەسانەی ژێر پێیان بەتاڵ بێت بە عەرزدا دەکەون" حوکمێکی پاشینەمان درکاندووە.

گشت حوکمە شیکارییەکان، پێشینەن، چونکە سەربەستن لەو حوکمانەی لە ئەزموونی هەستەکییەوە دەردەچن. گشت حوکمە پێکهاتەییەکانیش پاشینەن، بەڵام ئایا حوکمی پێشینەی پێکهاتەییش هەیە؟

ئەم پرسیارە هەموو ئەو حوکمانە دەگرێتەوە کە رووی هەڵگرەکانیان لە رووی بابەتدا نەپۆشراوە و لە هەمان کاتدا، لەڕووی لۆژیکییەوە سەربەستن لە هەر ئەزموونێکی هەستی. کاتێ دەڵێن: " هەموو گۆڕانێک هۆکارێکی هەیە"، لەلایەکەوە حوکمێکی پێشینەمان درکاندووە (چونکە ئەزموونێکی تایبەتیی لەخۆ نەگرتووە) و لەلایەکی ترەوە حوکمێکی پێکهاتەییە، چونکە نکۆڵی لێکردنی دەبێتە هۆی خوددژهۆنی. کتێبی (رەخنە لە ئاوەزی پەتی)ی کانت لە بناغەوە

گەڕانێکە لە چییەتی و کارکردی حوکمە پێشینەییە پێکهاتەییەکاندا. میتۆد و شێوە روانینی کانت لە توێژینەوەی حوکمە پێشینە پێکهاتەییەکاندا دەرهاویشتەی روانگەی گشتیی ئەو سەبارەت بە چەمکی حوکمە.

کانت لەنێوان "حوکم" و " قەبڵاندن"دا جیاوازی دەکات. ئەم دوو چەمکە دەگەڕێنەوە سەر دوو سروشتی جیاوازی زەینیی ئێمە، واتە "دەرک" و "هەست". ئێمە لەڕێگەی "هەست"ەوە لە شتەکان تێدەگەین، لەحاڵێکدا کە لەڕێگەی "دەرک"ەوە لە ئەندێشەی ئێمەدا دەردەکەون.

کانت لێرەدا هەوڵ دەدات سنوورەکانی مەعریفە لە مرۆڤدا دیاری بکات و ئەو جیاوازییەی لەنێوان شتە ناسهەڵگر و ناسگهەڵنەگرەکاندا هەیە بەیان دەکات.

لەڕوانگەی کانتدا دیکارت و ئاوەزگەرانی تر لە رادەی ئاوەزگەراییدا زێدەڕۆییان کردووە لەوانەیە شەوکەتێکی یەزدانییان پێبەخشیوە. لەچاوی کانتدا ئەم رستەیەی: تێفکرین لە شتێک بە مانای سەلماندنی بوونایەتیی ئەو شتەیە، تەواو بە زێدەڕۆییانە و رێگەپێنەدراوە. ئەو لەو باوەڕەدایە کە ئاوەزی مرۆڤ ناتوانێ لە بوونە بان سروشتییەکان تێبگات. لەڕاستیدا ئاواز لە هیچ تێناگات، بەڵکوو تەنیا تێیان دەفکرێت. لەم رووەوە زەینی مرۆڤ لە شتی ئیدراکی پێکنەهاتووە، بەڵکوو چالاکانە ئەو داتا خامانەی کە لە ئیدراکدا کۆدەبنەوە پەروەردە دەکاتەوە و بیچمیان پێکدەدات.

دیکارت، بلیمەتی جیاکاری و جیاوازی نێوان زەین و شتەکان بووە، بەڵام کانت بە داهێنانی دوانەیەکی نوێ (لەنێوان دیارسە و نۆمێن(noumena)، ئەو دوانەیەی دیکارت رەتدەکاتەوە. بەبۆچوونی کانت لەنێوان ئەو جۆرەی کە شتەکان خۆیان هەن و ئەو جۆرەی لەلای ئێمە دەردەکەون ، جیاوازی هەیە. کانت حاڵەتی یەکەم بە "نۆمێن" و حاڵەتی دووهەم بە "دیاردە" ناودێر دەکات.

کەواتە ئێمە ناتوانین شتەکان بەو جۆرەی کە هەن بناسین، بەڵکوو تەنیا دەتوانین لە رووکار یان لە دەرکەوتی دیاردەیی ئەوان تێبگەین.

بەبۆچوونی کانت مەعریفە (ناس) واتە دروستکردنەوەی واقعییەت بەڵام نەک خودی واقعییەت. مەعریفەی مرۆیی پرۆسەیەکە کە دوو چەمکی "دەرک" و "هەست" لەخۆدەگرێت. هەست، وێناکردنی شتەکانە لە کات و شوێندا. کانت،، کات و شوێن بە واتای بیچمە نایابەکانی ئیدراک ناو دەبات، بەو مانایە کە کات و شوێن شتگەلێکی واقعی نین، بەڵکوو بیچمگەلێکن کە لەلایەن ناسێنەرەوە ئامادە دەکرێن. ئەوانە ئەو چەشنانەن کە ئێمە بەهۆیانەوە لە واقعییەت تێدەگەین، بەڵآم خودی واقعییەت نین. بەم شێوەیە کات و شوێن دەبێ خۆیان لە ئێمەدا حەشار دەن و هەر دەرکەوتێک لە چوارچێوەی کات و شوێندا خۆی جێگە و شوێنێکی هەیە.

کەواتە، هەست وەک خۆی مەعریفە نییە. ئێمە پێویستیمان بەوەیە کە داتا گریمانەییەکانی خۆمان پێناسە و دەستەبەندی بکەین. لەسەرەتا و بەر لە هەر حوکمێک، حوکمگەلێکی واتایی هەن کە تەنیا باوەڕپێکراوی زەینی ئێمەن. کاتێ دەڵێین : "ئەم ئاوە ئاوییە" لە حوکمێکی لەم چەشنەدا دوو تایبەتمەندی لێک جیادەکەینەوە:

1. بەکارهێنانی واتا تایەتییەکان : ئاو و ئاوی
2. جۆری پەیوەندیی ئەوان لە حوکمدا

لە روانگەی کاتندا ئەوەی بابەتی بوون و گشتیبوون دەبەخشێت بە حوکمێک "چەمک" یان "گوتەزای" پێشینەیە. چەمکەکان یان گوتەزاکان بۆ جیاکردنەوەی شتە ئەزموونییەکان بەکار دەهێنرێن.بۆ وێنە چەمکی "هۆکارێتی" توانای ئەوەمان دەداتێ کە لەمەڕ پەیوەندیی نێوان رووداوە واقعییەکانی ناو کات و شوێندا حوکم دەربکەین.

بەبۆچوونی کانت، دوازدە گوتەزا هەن کە لە چوار گرووپی سەرەکیی واتە "چەندێتی" و "چۆنێتی"، "پەیوەندی"، "عەرەز"دا پۆلێنبەندی دەکرێن. هەڵبەت ئەمە بەو مانایە نیە کە هێزی ئیدراک لە چەمکگەلی تر کە بەرزترن لە شتە واقعییەکان کەڵک وەرنەگرن. بەڕای کانت، مێتافیزیکی نەریتی جۆرێک کەڵک وەرگرتنی ناوازەیە لە چەمکەکان و جیاوازە لە بەکارهێنانی ئەزموونیی ئەوان.

مێتافیزیکزانە نەریتییەکان لایان وابو کە هێزی ئیدراک دەتوانێ لە شتگەلێک تێبگات کە نایەنە بازنەی هەستەوە. هەست لە جیهانی دیار و بەدی تێدەگات بەڵام زەین دەتوانێ جیهانی نابەدی (ئەفلاتوون و دیکارت) وێنا بکات. مێتافیزیکزانان لایان وابوو کە بەم شێوە روانینەوە توانیویانە "ئازادی" و "خودا" بسەلمێنن، بەڵام بەبۆچوونی کانت هەموو بەدییەکان هەستەوەرن و زەین تەنیا دەتوانێ شتە هەستەوەرەکان راڤە بکات. زێدە لە هەستکردن و ئیدراک هێزێکی تر هەیە بەناوی "ئاوەز". ئاوەز دەیەوێ هەموو شت و بابەتەکانی مەعریفە هاوئاهەنگ و یەکپارچە بکات و حوکمە ئەزموونییەکان بخاتە ژێر فەرمانی پرەنسیپێکی گشتییەوە. ئاوەز بەشوێن مەعریفەی تەواوەوەیە و لەم تێگەیەدا سیستەمێکی رێکوپێک ئامادە دەکات. بازنەی بیرۆکەکانی ئاوەز لە دەوری خود، خودا و جیهاندایە. هەموو ئەم بیرۆکانە لە سەروو ئەزموونەوەن. ئامانجی ئاوەز یارمەتیدانی ئیدراکە لەرێگەی یەکانگیرکردنی گوتەزاکانەوەیە. ئامانجی ئاوەز خولیاگەری و باوەڕهێنان بەو خەیاڵەیە، بەڵام بەبۆچوونی کانت خولیاگەری مەعریفە نییە. لەلایەکی ترەوە ئاوەزیش لە رێگەبردنە ناو شتە ئەستەمەکان و لکاندنی ئایدیاکان بە پەیوەندییە واقعییە بان هەستی یان نۆمێنەکاندا، لاوازە. لەم رووەوە خودا، خود و جیهان، ئایدیاگەلێکن لە سەرووی مەعریفەوە. ئەمانە لە جیهانێکی پایەدارن کە شتێکی وەک ئیدراکی "بەدی" لەئارادا نییە. بەگوتەیەکی تر، مرۆڤ ئەندامی دوو جیهانە: یەکیان جیهانی هەستەوەر و ئەویتر جیهانی هەڵگری دەرک. لەم رووەوە مرۆڤ خاوەنی ئیرادەیە بێ ئەوەی پێوەست بێت بە گەوهەری ئاوەزێکی تایبەتییەوە.

ئەم دوالیتەیە لە مرۆڤدا رێگەیەک بۆ بیرکردنەوە لە بەختەوەری و ئەرکی پەیڕەوی لە یاسای ئەخلاقی دەدات بە دەستەوە . کانت دەڵێ: یاسایەکی عەینیی ئەخلاقی هەیە کە هەڵبەت نەک لەڕێگەی ئەزموونەوە بەڵکوو لەڕێگەی ئاوەزەوە دەردەکەوێ.

بەم شێوەیە یاسای ئەخلاقی بە حەز و هەستەکانی ئێمەوە نەبەستراوەتەوە بەڵکوو وەک حەقیقەتێکی پەتی شتێکی پێشینەیی و ئەزموونییە. کانت جیاوازی دەکات لەنێوان کرداری ئەخلاقی و کرداری یاساییدا. کردار کاتێک لەرووی ئەخلاقییەوە دروستە کە پاڵنەرەکەی هەستکردن بە بەرپرسیاری بێت، بەڵام ئەگەر تەنیا بەپێی ئەرک ئەنجام بدرێت ئەوکات یاساییە. ئەو دۆخە رەسمییەی کە لەنێوان هەموو کردارە دروستە ئەخلاقییەکاندا پاڵنەری سازگارییە لەگەڵ یاسای گشتیدا.

کانت چەن چەشنی جۆراوجۆری حوکم(maxims) دیاری دەکات و جیایان دەکاتەوە بۆ ئەوەی لەو ناوەندەدا چەند پرەنسیپێکی گونجاو لەگەڵ ئەخلاقدا هەڵبهێنجێت. یەکێک لەو پرەنسیپانە "پرەنسیپی گشتیی لادانە". فەرمانێک کە بەشێوەی ئەرکبارکەر دەردەچێت لەڕاستیدا پرەنسیپێکی عەینی پراکتیکی بەشێوەی "دەبێ"یەک دەسەپێنێ. ئەگەر کردار لەگەڵ ئەرک سازگار بێت کردارێکی دروستە چونکە لەگەڵ هەندێ یاساد سازگارە. دوو چەشنە پرەنسیپی عەینی هەیە : پرەنسیپە مەرجدارەکان hypothetical پرەنسیپە رەهاکان categorical.

- پرەنسیپە مەرجدارەکان بەیانگەری کردارێکی زەروورین، تەنیا بەو مەرجەی بکەر ئیرادەی هەبێت بەسەر کردارێکی دیاریکراودا.
- رەنسیە رەهاکان بەیانگەری زەرورەتێکی پراکتیکی و بێمەرجن لە ئەنجامدانی کردارێکدا.

کانت دەڵێ تەنیا ئەرکبارییەکی رەها هەیە و ئەویش پڕەنسیپێکە کە هەموو پارسەنگە ئەخلاقییەکان لەخۆدەگرێت. کانت هەروەها دەڵێ یاسای ئەخلاقی بەهۆی ئاوەزی پەتیی پڕاکتێکییەوە رەهەندێکی خۆسەپێنەرانە پەیدا دەکات و وەک پڕەنسیپێکی سەربەخۆ و دەرکپێکراو لەقەڵەم دەدرێت. تاکە ئەزموونگەرەکان کە بەشێوەی ناکەسانە (ناشەخسی) پەیڕەوی یاساکانن دەبێ لەوە تێبگەن ئەم ئیرادە ئاوەزییە سەرچاوەی هەموو دەروەستی و یاساکانە، ئەگەرنا، ئیتر رێگەیەک بۆ پاراستنی هەمەکی بوون زەروورەتی یاسای ئەخلاقی و هەروەها سازگاریی ئەو لەگەڵ ئازادیدا، بۆ ئێمە نامێنێتەوە.

ئەو بکەرە ئاوەزییەی پڕەنسیپەکانی هێزی یاسازیی گشتی لەخۆبگرێت، کەسە و وەک ئامانجێک لەخۆیدا لەقەڵەم دەدرێت.

ئەو مرۆڤایەتییەی لەناو دیتراندا هەیە دەبێ جێگەی رێز و بایەخی ئێمە بێت. کەرامەتی (کەس) لەو توانستانەدا حەشارە کە هەیەتی بۆ رێکخستنی ئەو دەستە پڕەنسیپە عەینییانەی کە وەک یاسا بەلای هەموو مرۆڤەکانەوە باوەڕی پێهێنراوە. ئەگەر بڕیار وایە ئازاد بین دەبێ بەجۆرێک رەفتار بکەین کە هەمیش مرۆڤایەتی بەجێبێنین جا چ سەبارەت بە خۆمان و چ سەبارەت بە دیتران، نابێ وەک ئامراز مامەڵەیان لەگەڵ بکەین، بەڵکوو دەبێ وەک ئامانج لەبەرچاویان بگرین. کانت روانگەیەکی سەبارەت بە کۆمەڵگە هەیە کە بەپێی ئەو روانگەیە هەر تاکێک ئەوانی تر وەک "غایەتێک لەخۆیدا" دەبینێت. بەم پێیە لە کۆمەڵگەی کانتیدا تاک هەم ئەندامە و هەم گرووپ. ئەو یاساگەلێک دادەنێت کە خۆی پەیڕەوین لێدەکات. کۆمەڵگەیەکی لەم چەشنە دەبێ وەک کۆمەڵگەیەکی خوازراو و لە ئاراستەی ئامادەکردنی ئالنەر و وزەی پێویست بۆ رەفتاری ئەخلاقیدا پێکبێت. کانت پێی وایە کەناڵی ئەخلاقی لەسەر بەستێنی کردەگەرایی وەستاوە. ئەو بەپێچەوانەی ماکیاڤێلی سیاسەت بە پلەیەک خوارتر لە ئەخلاق دەزانێت. ئەو پێی وایە سیاسەتوان رێگەپێدراوە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خۆی، خۆی بە هەموو ئامرازێکی نایاساییەوە هەڵدەاسێت. کانت لە دەلاقەی ئەخلاقەوە کۆمەڵگەی مۆدێرن پێناسە دەکات و بە دەرخەری ئیرادەی گشتیی دێنێتە هەژمار. ئۆتۆریتەی ئەخلاقیی ئەم دەوڵەتە دەرهاویشتەی ئیرادەی ئازادی ئەو شارۆمەندانەیە کە پێکەوە رێککەوتوون لەسەر بەدیهێنانی ئۆتۆریتەیەکی هاوبەش. ئاوڕدانەوەی کانت بۆ تەوەری دەوڵەت لەم بوارەدا هاوشێوەی روانگەی رۆسۆیە. یەکەم هەوڵی گرینگ کە ئەو هەوڵی روونکردنەوەی دەدات، رەزایەت و مافی رادەربڕینی تاکەکانە سەبارەت بە رۆڵی حاکمییەت. مەرجی حاکمییەتێکی باش و کاریگەر ئەوەیە کە ئێمە پەرە بە وزەی ئیرادەی گشتی و یەکپارچەی خەڵک بدەین نەک پشت بە ئیرادەی تایبەتیی خۆمان یان تاکەکانی تر بەستین. ئەم روانگەیە کانت دەگەیەنێتە ئەو جێیەی کە دەڵێ مەرجە شارستانییەکان و دەوڵەت لەهەر سۆنگەیەکەوە کە سەیری بکەین هاوکێشەگەلێکی یەکسانن. پەیوەندییە هاوبەشەکان، هەمان پەیوەندیی نێوان تاک و کۆمەڵگە وەک گشتێکە. دەوڵەتیش هەر لەڕیزەی ئەم پەیوەندییانەدایە بەڵام ئەمەیان لەدەلاقەی کۆمەڵگەوە وەک گشتێک سەیر دەکرێت، لەحاڵێکدا لە کۆمەڵگەی شارستانیدا هەر ئەم پەیوەندییانە لە دەلاقەی تاکییەوە سەیر دەکرێت، چونکە دەوڵەت و کۆمەڵگەی شارستانی مەبەستەکانی یەکتری دەگەیەننە ئەنجام. کانت جیاوازییەک لەنێوان ئەو دوانەدا دانانێت، ئەو دەوڵەت و کۆمەڵگەی شارستانی بە پێکەوە و لەپاڵ یەک دەبینێت. دەوڵەت لە روانگەی کانتەوە ئۆتۆریتەیەکی گشتییە کە ئەگەری تاکێتیی تایبەت دەڕەخسێنێ و کۆمەڵگەی شارستانی گۆڕەپانێکە بۆ هەبوونی ئەم تاکێتییە تایبەتە. بەم پێیە، کانت بەپێچەوانەی هیگڵ دەوڵەت بە دەرکەوتی بەختەوەرییەکی باڵا و سەرتر لەر بەختەوەریی تاکە پێکهێنەرەکانی (کۆمەڵگە) نازانێت. کانت لە روانگەیەکی بێلایەنانە و بەبێ دەستتێوەردانەوە سەیری دەوڵەت دەکات. ئەو رۆڵی دەوڵەت لە پاراستنی بەرژەوەندییە گشتییەکاندا دەبینێت و بەرژەوەندییە گشتییەکانیش بە شتێکی زیاتر لە کەڵەکەبوونی بەرژەوەندییە تاکییەکانی ئەندامانی کۆمەڵگە نایەنەتە هەژمار. کانت دەوڵەت وەک یەکێتییەکی پێکهاتوو لە ژمارەیەکی زۆر لە مرۆڤەکانی ژێر دەسەڵاتی یاسا پێناسە دەکات: هەر

دەوڵـەتێکی دیـاریکراو تـەنیا لەگـەڵ ئـەم بۆچوونـە لەسـەر دەوڵـەت سـازگارە کـە یاسـاکانی لـە پرەنسیپە پێشینەکانی مافەوە دەرچووبێت. بـەو مەبەسـتی پـەیرەوی و ملکەشـکردن بـۆ دەوڵـەت، پێویستە یاسا ئازادیی هەموو تاکەکان و سەربەستیی شارۆمەندان گەرەنتی بکات. تاکە ئـازاد و سەربەست و یەکسانەکان لـە دەوڵەتێکدا دەنـگ و ڕۆڵێ یەکسـانیان لـە یاسـای بنەڕەتیدا هەیـە. یاسـای بنـەڕەتی لای ڕۆسـۆ، ئیـرادەی تایبـەتیی شـارۆمەندان بـە ئیـرادەی گشـتیی حاکمییەتـەوە گرێدەدات و یەکانگیریان دەکات. کانت ئەم ئیرادە گشتییە بە خـاوەنی سێ تایبەتمەنـدی یـان سێ دەسەڵات دەزانێت:

1. دەسەڵاتی یاساداڕێژ
2. دەسەڵاتی جێبەجێکار
3. دەسەڵاتی دادوەری

بەبۆچوونی کانت، یاساداڕێژ لە سەنتەری چەمکی دەوڵەتدایە کە تـەنیا لەلایـەن ئیـرادەی یەکپارچـەی خەڵکـەوە دەسـەڵاتی پێـدەدرێت. ئـەوەی کانـت دەیـەوێت لـە دەوڵـەتی مۆدێرنـدا دەستیکەوێت، یاسایەکی بنەڕەتی بە نوێنەرایەتیی کۆماریخوازییە بەبۆچوونی کانت دیموکراسی تـەیا بەشـێوەی حاکمییـەتی خـەڵک دەتـوانێ بـوونی هـەبێت و نـاتوانێ وەک بیچمێکـی ڕەسـەنی حکوومـەتی دابنرێت. لەڕوانگەی ئەودا تەنیا دوو بیچمی ڕاستەقینەی حکوومـەت هـەن، یـەکیان کۆماری و ئەویتر ئیستبدادییە. کۆماری پرەنسیپێکی سیاسییە کە بەهۆیەوە دەسەڵاتی جێبەجێکار لە دەسەڵاتی یاساداڕێژ جیا دەێتـەوە. بـەبۆچوونی کانـت باشـترین ڕێگـەی گەیشـتن بـە یاسـایەکی بنەڕەتی کۆماریی خوازراو ئەوەیە کە لە هەلومەرجی پاشـایەتیی ڕەهـاوە دەسـتپێبکەین و پاشـان هـەنگاو بنێین بۆ چاکسازیی دەسـەڵاتی پاشـایەتی هـەتا جێیـەک کـە ئیتـر پاشـا هـیچ نفـووزێکی کەسانەی لە چەسپاندنی یاسـاکاندا نـەمێنێت. ئەگـەرچی کانـت سیسـتەمی پاشـایەتی لـە سیسـتەمی جـەماوەری بـە باشـتر دەزانـی بـەڵام ئـەو لایـەنگری لـە هـەرر ئامرازێـک دەکـات کـە شـا لـر ستەمکاری دوور بخاتەوە. کانت، بەر لەوەیکە لە سیاسەتدا ریفۆرمخواز بێت، کەسێکی لیبرالە.

بەبۆچوونی کانـت وابەسـتەیی تـاک بـە دەوڵـەت وەک وەک وابەسـتەیی ئەنـدامی لەشـە بـە جەستەوە. دەوڵەت لەڕووی ئەخلاقییەوە نوێنەری ئیرادەی گشتی خەڵکە و تاکی شارۆمەند دەبێ خۆی وەک بەشێک لەم ئیرادە گشتییە کە لەراستیدا دروستکەری یاسایە، بزانێت. لێرەدا لۆک و ڕۆسۆ لـە کانـت وەپێش دەکـەون، چونکـە ئـەم مافـە بـۆ شـارۆمەند بـە ڕەوا دەزانـن کـە دەتـوانێ ڕەزایـەتی خۆی لەو حاکمییەتەی تووشی گەندەڵی بووە وەربگرێتەوە. بەبۆچوونی کانت هەمیشـە ئـەم ڕێگـەیـە لەبـەردەم تاکـدا ئاوەڵایـە کـە لـە بەرانبـەر ئیـرادەی حاکمـدا بـەرەنگار ببێتـەوە و حاکمییەتیش مافی ئەوەی هەیە کە لەبەر کردارەکانی سزای بدات. کانت دان بـەوەدا دەنێت کـە بەرەنگاری ئەگـەرچی لـەڕووی ئەخلاقییـەوە ڕێگەپێدراو نییە، بـەڵام ئەگـەری ڕوودانـی هەیـە. ڕوودانەکـەی دەتـوانێ بەشـێوەیەک بێت کـە ببێتـە هـۆی گـۆڕان بـەرەو کۆمەڵگـەیـەکی باشـتر. بەبۆچوونی کانت، ئەمە هەمان ئەو شتەیە کە لە شۆڕشی فەرەنسادا ڕوویداوە.

کانت لەگەڵ زۆریەک لەو خاڵە مافەکییانەی شۆڕشوانان لە ئـەمریکا و فەرەنسا شـەڕیان بۆ کرد، هاودەنگ بوو، بـەڵام لەگـەڵ پلانـی ئـەو کەرەسـتانەی ئـەوان بـۆ بەدەسـتهێنانی ئامـانجی سیاسـیی خۆیـان هـەڵیانبژاردبوو، هاودەنـگ نـەبوو. ئـەو لەگـەڵ ئـەو ئارمانانـەی فەرەنسییەکان هـەوڵیان بۆ دەدا هـاودڵی دەکـرد، بـەڵام ئـەو هاودڵییـە بـەو مانایـە نـەبوو کـە خـاوەنی یاسـایەکی بنەڕەتیی پاشایەتییان هەبێت ئیدعای گۆڕینیان هەبێت. لەم ڕووەوە کانت شۆڕشـی فەرەنسـا وەک هەنگاوێکی مەزن لە پێشکەوتنی مێژووی مرۆڤایەتیدا قەبووڵ دەکات بەڵام ڕەخنەی لـە زیـان و مەترسییەکانی ئەو توندوتیژییانە هەیە کە لە شۆڕشدا ڕوودەدات.

کانـت کۆماریخوازێکـە کـە هەنـدێ هۆگرایـەتی لیبرالیـی هەیـە. ئـەو لـەم باوەڕەدایـە کـە کۆمـاری مـۆدێرن بۆدێلێکـە لـە دەوڵـەت کـە زیـاترین گونجـانی لەگـەڵ ئەرکـە یـەزدانی و دونیاییەکانـدا هەیـە. بـەم حاڵـەوە لەگـەڵ یاسـای بنـەڕەتی پاشـایەتیدا هاودەنگـە بـەڵام یاسـایەکی بنەڕەتیی سنووردار بێت، چونکە لە بنەڕەتەوە لەسەر ئەم ڕاییە کە ئەو گۆڕانانەی پێویستن بۆ

پێکهێنانی حکوومەتێکی کۆماری تەنیا بەمەرجێک روودەدەن کە بڕیارەکان لەسەرەوە دەربکرێن. ئەرکی پاشا ئەوەیە کە بە رۆحی کۆمارییەوە حکوومەت بکات، بەگوتەیەکی تر پاشا دەبێ بەپێی پڕەنسیپە پەیوەندیدارەکان بە رۆحی ئازادییەوهلەگەڵ خەڵک رەفتار بکات، واتە ئەو پڕەنسیپانەی کە خەڵکی پێگەیشتوو لەڕووی ئاوەزەوە بە گونجاوەی دەزانن بۆخۆیان.بەرگریی کانتلە ئازادیی سوودوەرگرتنی گشتی لە ئاوەز، بە تەوەرێکی قەبووڵکراوی فەلسەفەی سیاسی و ئەخلاقیی ئەو دێتە هەژمار. چەمکی ئازادی، کلیلی سەرەکی تەواوی سیستەمی هزری کانتە. ئەو لەم زەمینەیەدا ئیدعایەکی زۆر بەناوبانگی هەیە. هزری رەخنەیی لەهەوڵی ئەوەدایە کە ئەگەری (خود بەڕاستگەران)ی سووژە بە تەواوی بگاتە ئەنجام و ئەوەش خۆی بەهەبوونی ئازادییەوە بەستراوەتەوە. لەم رووەوە دوو بەهای بنەمایی لەهزری رەخنەییدا هەیە. لەم رووەوە دوو بەهای بنەمایی لەهزری رەخنەییدا هەیە کە یەکیان بەکارهێنانی هاوبەشی ئاوەز و ئەویتر بەرنامەی ئازادییە.

تێزی کانت لەژێر ناوی (رۆشنگەری چییە؟) بەرگرینامەی بەناوبانگی ئەو لە ئازادیی سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز لەخۆدەگرێت. هەڵبەت ناوی تێزەکە تاڕادەیەک چەواشەکارە. چونکە مەبەستی کانت لەڕاستیدا پێناسەی "رۆشنگەری" نییە، بەڵکوو بەرگریکردنە لە فەلسەفەی رۆشنگەری لە بەرانبەر ئەو هۆڕانکارییانەدایە کە هەڕەشە لە دسیپلینی ئەخلاقی و ئۆتۆریتەی سیاسی دەکەن. بەم شێوەیە لەگەڵ ئەوەشدا کە تێزەکەی کانت بەرگری لە رۆشنگەری لەژێر ناوی چاخی مرۆڤایەتیدا دەستپێدەکات، بەڵام لە سەرتاسەری باسەکەدا لە ئازادیی سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز وەک کەرەستەی رۆشنگەری دەدوێت. هەڵبەت ئەم میتۆدە ۆ کانت مانادار بوو. ململانێ سیاسییەکان لەسەر دەرفەت و بەرتەسکی و سنووردارییی رۆشنگەری رەچاوکروی کانت و هاوچەرخەکانی بوو.

لەسەردەمی کانتدا حاکمییەتی فریدریک، چاکسازی یاسای بنەڕەتیی پرۆس و هەروەها ئازادیی یاساکانی پەیوەندیدار بە مەزهەب و پەرەپێدانی راهێنانە جەماوەرییەکانی لەگەڵدابوو.

پەرچەکرداری کۆنسێرڤاتەکان بەدژی ئەم چاکسازییانە لە ساڵانی 1780دا تۆختر بۆتەوە. کانت ئاگاداری هەڵوێستە دژە رۆشنگەرییەکانی پرۆس بوو و هەمیشە وەک ململانێیەکی بەردەوام لەنێوان ئاوەز و ئۆتۆریتەی سیاسیدا دەزانی لێی(رۆشنگەری) دەڕوانی. پێناسەی کانت لە رۆشنگەری بەم شێوەیە: "رۆشنگەری خاڵێکی وەرچەرخانە ک لەوێدا مرۆڤ لە هەتیوی دەردەچێت. هەتیوێتی بێتوانایی تاکەکانە لە سوودوەرگرتن لە ئاوەزی خۆیان."

رۆشنگەری قۆناغێکە کە لەێدامرۆڤ دەرک بە سەربەستیی خۆی دەکات. مانای "چاخی پێگەیشتن" یەکسانە لەگەڵ "دەرکی سەربەستی" و داننان بە بەرپرسیارێتییەکانە.ئەوەی کانت دەیڵێ لەسەر ئرم گریمانیە وەستاوە کە مرۆڤ چ قەبووڵی بکات و چ نەیکاتهەمیشە لە بەرانبەر کێشەکانی خۆیدا بەرپرسە(کەسێک کە هەتیوە لە بەرانبەر دارایییەکانی خۆیدا بەرپرسیار نییە و کەسانی تر دەبێ کێشەی داراییەکانی بگرنە ئەستۆ.) کێشەی سیاسی ئەوەیەکە چلۆن هەموان بگەنە ئاستی خۆژیێنی بەبێ ئەوەی دەرەنجامێکی ناخۆشی لێبکاوێتەوە. ئەم بۆچوونە کە هەرکەس تەنیا بە خەمی خۆیەوە بێت، بۆچوونێکی مەترسیدارە و ئەم باسەی کە: قەشەکان و حاکمەکان و راهێنراوان پێشنیار دەکەن کە خەڵك دەبێ بۆ پاراستنی مرۆڤایەتی هەروەک منداڵان هەمیشە پشت بە کەسێکی تر ببەستن، هەڵەیە. کاتن لە تێزەکەیدا مەبەستیەتی ئەو روانگانە رەت بکاتەوە. بەبۆچوونی ئەو هەتیوبوون کارێکی ئاسانە. زۆرکەس لەم هەلومەرجەدا وابەستە و ئاوێزانی دەسەڵاتێک دەبن چونکە ئەو ورەیەیان نییە کە بەبێ پشت بەستن بە رێبەرێک سوود لە ئاوەزی خۆیان وەربگرن. وابەستەبوون دەبێتە خوویەکی سروشتی بۆیان و تەنانەت زێدە لە جاران گیرۆدەی ئەو حاڵەتە دەبن. بەڕای کانت ئەمە ناپوختەیی و هەتیویی سروشتی نییە، بەڵکوو دەرهاویشتەی گەلاڵەیەکی ورد و وردەکارە. کانت بەدوای بەدیهێنانی توانست و توانای خۆبەڕێوەبردنەوەیە، بەڵام نەک وەک شتێکی تابەتی.

(کانت بە کەمی ئاوڕ لە ڕۆشنگەریی تایبەتی دەداتەوە). ئەو پێداگری لەسەر ئەگەر و زەرورەتی ڕۆشنگەریی گشتی لە ڕێگەی شەفافییەتی فەلسەفییەوە دەکات. مەرجەکانی سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لەئاوەز دەبێ هەمیشە ئازاد بێت. ئەم ئزادییە خەڵک دەگەیەنێتە ڕۆشنگەری. سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز چەمکێکی تیۆری نییە بەڵکوو کانت بەجۆرێک ڕاهێنانی پراکتیکی و جۆرێک لە چالاکیی ڕەخنەگرانەی دەزانێت. گەلاڵەی فێرکردنی ڕۆشنگەریی لە دژایەتی لەگەڵ دەسەلات و ئۆتۆریتەدا دەلوێت. ڕۆشنگەری پرۆسەیەکە کە لەوێدا مرۆڤ پەی بە سەربەستی خۆی دەبات و بەرپرسیارێتیی کارەکانی خۆی دەگرێتە ئەستۆ، بەڵام مەبەستی کانت ئەوە نییە ئەوانەی گەیشتوون بە ڕۆشنگەری دەتوانن هەوڵی بەدەستهێنان و وەرگرتنی دەسەڵات بدەن. بۆچوونی کانت سەبارەت بە حاکمان روونە: دەسەڵاتی ئەوان لە گونجاوترین حاڵەتدا ئەوەیە کە سوود لە پێشنیارەکانی خەڵکانی خوێندەوار بگرن. ئەو چاوی لە بەرژەوەندییەکانی ئەوانە نەک لە وشیاری و ئاگاییەکانیان. بەبۆچوونی کانت ئازادیی سوودوەرگرتن لە ئاوەز لە کاروباری سیاسیدا ئەو هەلە بۆ شارۆمەندان دەرەخسێنێ کە کۆمەڵێک بۆچوون بۆ دروستکردنی پێکهاتەیەکی باشتری مافەکی لەڕێگەی ڕەخنەگرتن لە یاسادارێژیی باو پێشکەش بکەن. بەبۆچوونی کانت مرۆڤەکان هەمیشە بنەمای حکوومەت بوون و بەرگری لە ئازادیی سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز دەخوازێ کە حکوومەتەکان لەم خاڵە تێبگەن. لەم ڕووەوە کانت پێشنیار دەکات حاکمان بۆ ڕووخاندنی دەسەڵاتی قەشەکان دەبێ لەگەڵ فەیلەسووفانی ڕۆشنگەری یەک بگرن، بە گوتەیەکی تر وا هەست دەکرێ فەلسەفە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی پێویستی بە بەشداری و هاوکاریکاردنە لە دەسەڵاتی سیاسیدا. ئەوەی کانت دەیڵێ ئەمەوە: ڕۆشنگەریی جەماوەری پێویستی بەوەیە دەسەڵاتی شارستانی جێگەی بڕیارە مەزهەبییەکان کە وەک بنەمای حکوومەت ڕەچاو دەکرێن، بگرێتەوە. کانت باس لەوە دەکات کە (فریدریک پرۆس) خۆی یەک ڕۆشنگەرە. بەڵام فریدریک وەک کەسایەتییەکای سیاسی تەنیا بەپێی بنەمای مرۆیی ئۆتۆریتەی خۆیەوە خاوەنی ڕۆشنگەری بوو. بەبۆچوونی کانت تەنیا ئەو کەسە لە سێبەرەکان ناترسێ کە گەیشتبێت بە ڕۆشنگەری. لەم ڕووەوە پێشنیاری کانت بۆ سوودوەرگرتنی ڕەخنەگرانە لە ئاوەز، ڕێگەی پێشکەوتن بەرەو خۆبەڕێوەبردنێکی سیاسی پەرەگرتر ئاوەڵا دەکات، هەرچەندە لەم ناوەندەدا هیچ گەرەنتییەکیش لە ئارادا نییە.

لە کۆتاییدا کانت سەبارەت بە بەرگریرێککەوتن لە نێوان مەبەستە حکوومەتییەکان و ئامانجە فێرکارییەکانی ڕۆشنگەران، خۆش نییە. سەرنجی کانت بۆ تەوەری ئازادی لە سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز لە هەموو نووسینەکانی ئەودا سەبارەت بە سیاسەت ڕەنگی داوەتەوە. بەم حاڵەوە بابەتەکانی یەکێک لە کتێبەکانی بەناوی "مشتومڕی کۆلێژەکان" تایبەتە بە بەرگری لە ئازادی.

ئەگەرچێ ئەم تێزە لەرووی کاتییەوە لەگەڵ تێزی (ڕۆشنگەری چییە؟) 14 ساڵیان مەودا هەیە بەڵام هەردوک تێزەکە لە دەربڕینی مەبەستە سیاسییەکانی کانتدا پەیوەستەییەکی شایانی سەرنجیان هەیە. کانت لە کاتێکدا مشتومڕی کۆلێژەکانی نووسی کەوتبووە ژێرسانسۆڕ و کۆنترۆڵی حکوومەتی فریدریک ڤیلیامی دووهەمەوە کە لەپاش فریدریکی مەزن گەیشتبووە دەسەڵات

کانت خۆی دەڵێ: مشتومڕی کۆلێژەکان بەرلەوەی کۆمەڵە وتارێک بێت بە مەبەستگەلی جیاجیا و لە سەردەمە جیاجیاکاندا، کارێکی یەکپارچە و یەکبیچمە."ئەو لەپاش نووسینی ئەم تێزە بەوە گەیشت کە ئەوان خاوەنی یەکێتییەکی ڕێکوپێک و پەیوەستەن. کۆلێژەکانی ئاڵمان لە سەرتاسەری سەدەی هەژدەهەمدا توشی وەستان بووون.

ئەو ڕاهێنانانەی لەم زانکۆیانەدا دەکران بە نەشیاو و کۆن دەهاتنە بەرچاو و لە هەموو شوێنێک دەنگۆی گۆڕانکاری دەهاتە گوێ. کانت لە وڵامی ئەم قەیرانەدا هەوڵیدا زەنکۆکان هان بدات بەرەو ئامانجەکانی ڕۆشنگەری ڕۆڵی ئەان لە کەرەستەی دەستی حکوومەت بوونەوە

بگۆڕن بۆ شوێن و دامەزراوەگەلێک بۆ سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز. ئاوڕدانەوەی کانت لەم بابەتە لە بنەڕەتەوە کردەگەرایانەیە. ئەو بەم باسەوە دەست پێدەکات کە زانکۆکاندامەزراوەگەلێکی سیاسین و لەم ڕووەوە حکوومەتەکان دەتوانن وەک کەرەستەیەکی حکوومەتی سوود لە لە زانستەکان وەربگرن.

کانت دەڵێ ئەو بابەتانەی لەلایەن ئەو سێ کۆلێژە بەرزەوە فێردەکرێن، لەسەر بنەمای پاڵنەرە سروشتییەکانە کە حکوومەت دەتوانێ دەست لە بابەتەکانیان وەربدات. ئەو ئەو سێ پاڵنەرە بەمشێوەیە دەناسێنێت:

1. ئاسوودەیی بەردەوام بۆ هەموان؛
2. ئاسوودەیی شارستانی بۆ ئەندامانی کۆمەڵگە؛
3. ئاسوودەیی و ساخڵەمەی جەستەیی.

ئەم سێ کۆلێژە بەرزە ئەو دامەزراوانەن کە کانت بە شوێنی سوودلێوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز لە قەڵەمیان دەدات. ئەان خوێندکاران لەسەر گوێرایەڵی رادێنن نەک ئەوەی رایانبێنن بۆ ئەوەی بیر لە دۆخی خۆیان بکەنەوە، بەڵام کلێژی فەلسەفە هەڵگری هەل ودەرفەتی پێویەتە بۆ سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز. فەلسەفە ئامرازی حکوومەتی نییە و تەنیا کەڵکەڵەکەشی زانستە. بەرگرییکانت ە فەلسەفە لەسەر بنەمای ئەم مەرجەیە کە حکوومەت لە پەیوەندی لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی خۆیدا پێویستە بگات بە رۆشنگەری. ئەو ئەم پرۆسەیە لە سێ قۆناغدا جیا دەکاتەوە:

1. بەرژەوەندیی حکوومەت لە حکوومەتکردندایە نەک لەو شتانەی کە دەیەوێ بە هۆیانەوە حکوومەت بکات
2. حەقیقەت ئامرازحەقیقەت ئامرازێکی زۆر کاریگەرە بۆ گەیشتن بە ئامانجە سیاسییەکان،
3. کۆلێژە بەرزەکان دەبێ بەشێک بن لە کۆلێژی فەلسەفە ئەگینا لەو دەسەڵاتە سیاسییەی کە هەیەتی کەڵکی ئاوەژوو وەردەگیرێت.

برم شێوەیە کانت دەست لە گەلاڵەی رۆشنگەریی خۆی ناکێشێتەوە. رای ئەو سەبارەت بە ناسازگاریی یاساپارێزانەی کۆلێژەکان دەرخەری پیلانی حکوومەتگەران و خوێدەواران بۆ خنکاندنی دەنگی ئاوەز لە پانتای ژیانی گشتیدا. لەپەیوەندی لەگەڵ ئەمەدا کانت بۆ جارێکی تر لە تێزی "رۆشنگەری چییە؟"دا "شەفافییەت" وەک ئامرازێک پێشنیار دەکات کە مرۆڤ دەتوانێ بەهۆیەوە پرسیاسرگەلی دروست گەلاڵە بکات. کانت دەزانێ کە فەلسەفە ناتوانێ رێبەرایەتیی حکوومەتەکان بکات. بەڵام فەیلەسووف وەک راوێژکار و پێشنیارکەرێک دەتوانێ حکوومەتگەران ئاگادار کاتەوە کە هەنگاوەکانی خۆیان لەسەر بنەمای ستانداردەکانی ئاوەز هەڵهێنێتەوە. لەم ڕووەوە شەفافییەتی فەلسەفی دەتوانێ کەلەبەری نێوان تیۆری و پراکتیک لە پانتای سیاسەت و ئەخلاقدا داپۆشێت بەڵام ناتوانێت بەتەواوی ئەو کەلەبەرە پڕبکاتەوە.

بەبۆچوونی کانت سوودوەرگرتنی هەمەلایەنە لە ئاوەز و دەسەڵات دەبێتە هۆی شکانەوەی زیاتری ئاوەز و دەسەڵات بەرەو یەکتری. بەڵام بە هچ چەشنێک بەشوێن ئەوەوە نییە کە بەجێی دەسەڵاتی سیاسی بەشوێن حکوومەتی ئاوەزەوە بێت. لەڕوانگەی کانتدا رۆشنگەری هەم رەخنەیی و هەم فێرکارییە، بەڵام شۆرشگێر نییە.

ئامانجەکانی ئەندێشەی کانت بریتین لە:

1. سەربەستی لە بابەتە مەزهەبی و ئەخلاقییەکاندا.
2. بیچمگرتنی کۆمارییە لیبراڵییەکان وەک ئامانجی سیاسەت.

کانت بیرمەندێکی گەشبینە. وابیر دەکاتەوە سەرەنجام لە داهاتوودا مرۆڤەکان لە هەلومەرجی ئاشتیی پایەداردا دەژین. ئەم بۆچوونە لەوەوە سەرچاوە ناگرێت کە ئەو پشتی بە کەسایەتی و تایبەتمەندیی کەسەکان بەستووە، بەڵکوو دەرهاویشتەی ئەو باوەڕەیە کە مەلومەرج و بارودۆخەکان سەرەنجام مرۆڤ بەرەو سازش و هاوئاهەنگی هان دەدەن. بەبۆچونی کانت

ئەرکی فەیلەسووف لێدوان لەو بوارەیە کە مرۆڤ سەرەنجام بەلای چاکەدا دەشکێنەوە. ئەم خاڵە تەوەری سەرەکیی فەلسەفەی مێژوی کانتە. مرۆڤ و سروشت دوو جەمسەرن کە فەلسەفەی مێژووی کانت بەدەوریاندا هەڵدەسووڕێت. مرۆڤ بەبێ گوێدانە سروشت بەرەو پێش دەچێت، لەم ڕووەوە ئەگەرچی سروشت ڕێگرە، بەڵام هاوکات بوار بۆ پێشکەوتنی ئاوەزیش دەڕەخسێنێت. بەبۆچوونی کانت چالاکیی گیانلەبەران بەتەواوی پەیڕەوی یاساکانی سروشتە. چونکە هەمیشە ئەوان بەشێوەیەکی ڕەمەکی شۆپی ئامانجەکانی خۆیان دەگرن، بەڵام مرۆڤ بە پاڵنەرەکانیانەوە بەستراونەتەوە. کەسی ئاوەزمەند لە ئامانجەکانی خۆی ئاگادارە و بیرۆکەشی بۆی هەیە. مرۆڤ جیا لە پرەنسیپەکان، گرفتاری پرۆسەی کردار دەبێت. کاتێ لە مێژوو دەڕوانین سەبارەت بەوەی مرۆڤ گیرۆدەی چارەنووسی خۆیەتی بەڵگە و زانیارییەکمان دەست ناکەوێت. ڕەفتاری زۆرینەی خەڵک و هەروەها گەلان حیکایەت لە بێئاگایی و بێهوودەیی دەکات و بەم پێیە ئەگەر سەرمەشقێکی پۆزێتیڤ لە مێژوودا هەبێت ئێمە پێویستە بۆ دۆزینەوە و بەرهەمهێنانەوەی لە سروشتدا، بگەڕێین بە شوێنیدا.

گەشبینیی کانت سەبارەت بە پەرەسەندن و گەشەی مێژوویی مرۆڤ لەم ڕوانگە و باوەڕەی ئەوەوە دەردەکەوێ کە قەدەرێکی یەزدانی دەستی لە هەموو ڕووداوێکدا هەیە. سروشت وەک بەدیهێنەرێک پێشتر بلانی ڕێگەی ئێمەی کێشاوە و ئێمە دەبێ بۆ گەیشتن بە سازگاری و هاوئاهەنگی، ئەو ڕێگەیە بپێوین. تێزی کانت لەژێر ناوی "ئاوڕدانەوەیەک لە مێژووی جیهان لە ڕوانگەی گشتگەرایانەوە" کۆمەڵێک پێشنیاری سەبارەت بەوەی کانت بە گەلاڵەگەلی شاراوەی سروشت باسیان دەکات و خۆیان لە کار و کردارەکانی ڕەچەڵەکی مرۆییدا بەگشتی دەنوێنن، پێشکەش کردووە. بەبۆچوونی کانت مرۆڤ بۆ کارکردن لە پلانی پێشتر داڕێژراوی سروشدا پێویستە خاوەنی مەبەست و ئامانجێک بێت یەگینا ئاوەزی بە تەنیا بەکارنایەت، چونکە ئاوەزیش یەک شەوە جیهان بگۆڕێت، بەڵکوو پێویستی بە پرۆڤە و کارکردن و ڕاهێنان هەیە بۆ ئەوەی بتوانێت وردە وردە توانایی بەڕێوەبردن و بەرنامەڕێژی بەدەست بهێنێت.

کانت دەڵێ: مرۆڤ لە زۆربەی کاروبارەکاندا بەدژ و پێچەوانەی ئیرادەی خۆی بەرەو پێشکەوتن دەچێت. لەڕاستیدا ئێمە وەک تاک ناتوانین ئیرادەی خۆمان بەسەر هەلومەرجەکاندا بسەپێنین. بەبۆچوونی کانت یاوەز بە ڕاستەوخۆ و لەڕێگەی ئیرادەی تاکەوە لە خۆی لە مێژوودا بۆ ئێمە دەرناخات، بەڵکوو بەگشتی بە ناڕاستەوخۆ و لەڕێگەی پەرەپێدانی ڕەگەزی مرۆییەوە خۆی نیشان دەدات. ئەمەش لەبەر ئەوەیە ڕەمەکی مرۆیی زیاتر لەسەر ڕکابەری وەستاوە بۆ ئەوەی لەسەر تەوەری ژیانی هاوئاهەنگ لەگەڵ دیتران کاربکات. کانت هۆی ئەم شتە بەوە دەزانێت کە مرۆڤەکان بوونەوەرگەلێکی کۆمەڵایەتی ناکۆمەڵایەتین." ئەوام زیاتر حەزیان لە پەڕاوێز کەوتن لە کۆمەڵگەیە بۆ ئەوەی ڕۆڵێکی کامڵ لەوێدا بگرنە ئەستۆ. هەر ئەم تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییە ناکۆمەڵایەتییەی مرۆڤەکانە کە ودەوردە دەیانهێنێتە ناو قۆناغی گەشەکردووی تاکییەوە.

تایبەتمەندیی میراتیی ناکۆمەڵایەتی ئێ،ە دەرهاویشتەی جەبرێک و وزەیەکی گەشەستێنە. لەم ڕووەوە، مرۆڤەکان بەهۆی تایبەتمەندیی ناکۆمەڵایەتی خۆیانەوە هیچکات لە هاوئاهەنگیی کامڵدا ناژین و هەموو توانستەکانیان هەمیشە شاراوە و لە دۆخێکی ناچالاکدا دەمێنێتەوە. هەر بەم شێوەیە هونەر و کلتوور لە تایبەتمەندییە ناکۆمەڵایەتی بووەکانی مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرن. بەڵام مرۆڤەکان سەرەتا دەبێ لە دۆخی سروشتیی خۆیاندا گەشە بکەن. بەبۆچوونی کانت ئەم پرۆسەیە گەلێک دژواریی پێوەیە بۆ جۆری مرۆڤ. کانت وابیر دەکاتەوە کە لە وڵامی ئەم پرسیارە کۆمەڵگەی شارستانییەکە دەتوانێ دادگەری لە ڕەهەندە جیهانییەکاندا پەرە پێدەدات. بەبۆچوونی ئەو کۆمەڵگەی شارستانی دەبێ زیاترین دەرفەت بۆ ئازادیی تاک دەستەبەر بکات، ئازادییەک کە بۆ هەموو تاکەکان یەکسان و شیاوی هەڵسەنگاندن بێت. ئایا ئەم وتەیە بەو مانایەیە کە کانت لەگەڵ چەمکی دۆخی سروشتی و ئەندێشەی تێپەڕین لە قۆناغی

دۆخی سروشتییەوە بەرەو کۆمەڵگەی شارستانی هاودەنگە.؟ نا، وانییە! کانت لە فەلسەفەی سیاسیدا لەگەڵ هۆبز و لۆک و رۆسۆدا هاودەنگ نییە. ئەو بەتایبەت دژی لێکدانەوەی ئەم فەیلەسووفانەیە لەبابەت دۆخی سروشتیدا. کانت دۆخی سروشتی وەک گریمانەیەک لەبەرچاو دەگرێت و باوەڕی وایە کە هیچکەس لەسەر بنەمای رێککەوتن پێی وابەستە نییە، بەڵام پێی وایە ئێمە وەک بوونەوەرێکی ئاوەزمەند و بۆ روونکردنەوەی ئەوەی بۆچی دەبێ دۆخێکی لەم چەشنە هەبێت ئەم بەشەی چیرۆکەکەمان دروستکردووە. ئێمە ئاگادارین کە ئەم چیرۆکە خەیاڵییە بەڵام خەیاڵێکی باش نییە.

بەم شێوەیە کانت پێیوایە کاتێ تاک دۆخی کاروبارەکان بەم چەشنە مانا بکاتەوە کە لەوێدا گەرەنتییەک بۆ خاوەندارێتی نەبێت و یاسایەک بۆ پەیوەندیی مێوان مرۆڤەکان حاکم نەبێت، کەواتە کێشەیەک لەوەدا نابینێت کە پێیوابێت کارێکی ئاوەزمەندانەیە کە لەگەڵ دیتراندا بیر لە پێکهێنانی ئیرادەیەکی گشتی بکاتەوە. بەڕای کانت هەڵەی رۆسۆ لەوەدایە کە پاساوە ئەخلاقییەکان و پێشبینیی حاکمییەتی شارستانی بە بابەتێکی زانستی و راستەقینە لە سەرچاوەی دەوڵەتدا زانیوە. لەم رووەوە کانت لە تیۆری دەوڵەتدا هەوڵ دەدا چەمکەکانی ئازادی و رەزایەت لە پەیمانی کۆمەڵایەتی رۆسۆدا لەگەڵ پاشایەتی و دەسەڵاتی رەها لە لێڤیاتانی هۆبزدا تێکهەڵبکێشێت. کانت لە پێش گریمانەکانی لیبرالی و تاکگەراییەوە دەستپێدەکات بەڵام بەهۆی ترسی لە دەسەڵاتی بێسنوور و بێباوەڕیی گشتی بە حەشاماتی خەڵک، سەرەنجام روو دەکاتە بەرگری کردن لە پرەنسیپەکانی کۆنسێرڤاتیزم. کانت بەگشتی فەلسەفەی سیاسیی خۆی لەسەر تەوەرەی خەڵک دامەزرێنێ و خوازیاری جیاکردنەوەی هێزەکان و ئازادیی زیاتر بێت بەڵام گومانی هەیە کە خەڵکی ئاسایی بتوانن چالاکانە بە ئامانجگەلی لەم چەشنە بگەن. خەڵک لەڕووی ئەخلاقییەوە مافی خۆیانە داوا بکەن کۆمەڵگە بەشێوەیەک بگۆڕێت کە تاکی ئاسایی ئازادیی زیاتری هەبێت، بەڵام کانت لە تێزی "رامانێل لە فەلسەفەی ماف"دا دەڵێ: خەڵک توانایی بەڕێوەبردنی خۆیانیان نییە."

بەڵام کانت لەڕووی ئەخلاقییەوە دەوڵەتی مۆدێرن بە کریستاڵیزەی ئیرادەی جەماوەر دەزانێت. ئەم دەوڵەتە دەسەڵات و ئۆتۆریتەی خۆی لە ئیرادەی ئازادی شارۆمەندانەوە وەردەگرێت کە گریمان لەگەڵ هەموو شارۆمەندانی تردا بۆ پێکهێنانی ئۆتۆریتەیەکی هاوبەش و گشتی رێککەوتوون. بەم پێیە یەکەم خاڵی گرینگ پێکهێنانی تێککەوتن و رەزایەتی تاکەکانە لەسەر حاکمییەت. پێکهێنانی حاکمییەتێکی باش بەو مانایەیە کە ئێمە دەبێ بەجێی ئیرادەی تایبەتیی خۆمان سەرێتی بدەین بە ئیرادەیەکی گشتیی جەماوەر. لەم رووەوە لەراستیدا کانت دەوڵەت وەک پەیوەندی و هاموشۆی تاکەکان و کۆمەڵگە لە چاو و سۆنگەی کۆمەڵگەوە وەک گشتێک دەبینێت، لەحاڵێکدا کۆمەڵگەی شارستانی بریتییە لە پەیوەندیی تاک کۆمەڵگە لە سۆنگەی تاکییەوە. لەو رووەوە دەوڵەت و کۆمەڵگەی مەدەنی پێشگریمانەی یەکترن. کانت جیاوازی و جیاکارییەک لەنێوانیاندا نابینێت. هەڵبەت هیگڵ لێکیان جیا دەکاتەوە، بەڵام کانت بەپێچەوانەی هیگڵ بایەخێک نادا بەوەی سکاڵا تایبەتییەکانی تاکەکان ببێتە سکاڵای گشتیی کۆمەڵ. کانت بەگشتی دەوڵەت و کۆمەڵگەی شارستانی لەپاڵ یەک و شان بە شانی یەکتر و هەروەک دوو رێگەی تەریب دەبینێت بۆ چالاکیی کۆمەڵگە و دەوڵەت لە چالاکییەکانی ئەو تاکە تایبەتییانەی کە بەشێکن لەو جیا ناکاتەوە.

بەبۆچوونی کانت دەوڵەت ئۆتۆریتەیەکی هاوبەشە کە هەلی ئەم تاکێتییە تایبەتییە دەرەخسێنێت. ئەو حکوومەتێک بە تایبەتمەندی ئابووریی ئازادەوە لە حکوومەتێکی تایبەتگەرا بە باشتر دەزانێت. کانت لەو باوەڕەدایە کە دەوڵەت ناتوانێ دەوڵەتێکی حەقیقی بێت، مەگەر ئەوەی ئیرادەی یەکپارچەی خەڵک لە بیچمگرتنی ئەنجومەنێکی یاسادارێژی هەڵبژێردراوی لەپێشیەوە بێت. بەم شێوەیە لەڕوانگەی کانتەوە دیموکراسی دەتوانێ تەنیا لەشێوەی بیچمێکی رەسەنی حکوومەتیدا بوونی هەبێت، لەحاڵێکدا تەنیا دوو بیچمی رەسەنی حکوومەتی لە ئارادا هەیە: کۆماری و ئیستبدادی. بەڕای کانت کۆماریخوازی پرەنسیپێکە کە بەهۆیەوە دەسەڵاتی

جێبەجێکار لە دەسەڵاتی یاسادارێژ جیا دەکرێتەوە. کانت پێی خۆش بوو کە دەوڵەتی مۆدێرن لەسەر بنەمای کۆماری و نوێنەرایەتی بێت، بەڵام ناشێ ئەم روانگەیەی کانت لەگەڵ یاسای بنەڕەتیی دیموکراسی تێکەڵ بکرێت چونکە لە سیستەمی حکوومەتی دیموکراتیکدا ئەو تاکانەی دەوڵەت پێکدێنن لەژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتەکانی جێبەجێکار و یاسادارێژدان. ئەمانە هەم یاسا دادەنێن و هەم جێبەجێشی دەکەن، ئەوان هاوکات هەم حاکم و هەم بەندە و پەیڕەویشن.

بەبۆچوونی کانت، خەڵک ناتوانن یاسا دابنێن، ئەوان دەبێ ڕێگە بە نوێنەرەکانیان بدەن یاسایان بۆ دابنێن. لەم رووەوەیە کانت پێیوایە سیستەمێکی نوێنەرایەتیی کۆماری بۆ دەستڕاگەیشتن بە ئامانجەکانی حکوومەتێکی باش بەدڵنیایی زۆر لە دیموکراسی کاریگەرترە. لەم رووەوە کۆماریخوازی ئەندێشەیەکی فەلسەفییە کە بەهۆیەوە دەوڵەت دەبێ لەڕووی ئەخلاوییەوە هاوئاهەنگ بێت و بگات بە سازش. بەم پێیە بەبۆچوونی کانت ئەندێشەی دەوڵەت بەرادەی یاسای ئەخلاقی واقعییە، بەڵام واقعییەتێکی ئەزموونی نییە. دەوڵەتی کانتی دەوڵەتێکی مافەکییە. ئەم دەوڵەتە وەک کۆمەڵگەی سیاسیی ئەرەستوو بۆ مەبەستی ژیانی بەختەوەرانە نییە و هەر وەها بەپێی بۆچوونی هۆبز بۆ مەبەستی پاراستنی ئاسایشی تاکەکان نییە، بەڵکوو بەبۆچوونی کانت دەوڵەت دادگەری تەشەنە دەداتە ناو هەموو شتێک و گەوهەری راستەقینەی ئەو تەنیا لە زمانی مافدا دەستدەکەوێت. بەڕای کانت هیچ دەوڵەتێک ناتوانێ بەبێ بەجێهێنان و ئیرادەی پرەنسیپی جیاکاریی هێزاکەن بە ماف بگاتو پارێزگاری لە ئازادی بکات.

گەڵاڵەی کانت لە "یاسایەکی بنەڕەتیی کامڵ و دادگەرانە لەناو خەڵکدا" بریتی لە پێکهاتەی ئاوەزی و سەربەست و هاوبەشی بەرژەوەندییەکان لە بیچمی کۆمەڵایەتیبووندا، رزگاری لە زەبر و جەبری هاوئاهەنگ و یەکدەست بۆ ئامانجی دەستەبەرکردنی دادگەرییە." پرۆسەی بەئاوەزیکردنی یاسای ئەخلاقی، پرۆسەی بەکۆماریکردنی دەوڵەت و رۆڵەکانیەتی.

کانت ئەوە دەبینێ کە دەوڵەتەکان بە توندوتیژی و زەبروزەنگ پێکدێن، بەڵام چەمکی ئاوەز، پرۆسەی چاکسازی بۆ مەبەستی دەستەبەرکردنی دادگەری و لەڕێگەی کۆمارییەوە تێدەپەڕێنێت. ،مەبەستی کانت لە کۆماریخوازیی شۆڕشگێڕانە جیاوازە لەگەڵ چەمکی بەرەنگاری و بەتایبەتی شۆڕش. شۆڕش لەڕوانگەی کانتدا نموونە و چەشنێک سەرپێچی نایاسابییە، چونکە لەگەڵ روودانی شۆڕش توندوتیژی باڵ دەکێشێت بەسەر بەرژەوەندییە هاوبەشەکاندا و کۆمەڵگەی شارستانی دادەبەزێت بۆ حاڵەتی هەرجومەرجی وەحشیانە و لێکترازاو. شۆڕش مانەوە و بەردەوامی دەپووکێنێ و مەرجەکانی هەرچەشنە چاکسازی و کامڵبوون بەرەو دادگەری پووچەڵ دەکاتەوە.

کانت دەڵێ شۆڕش ڕێگەیەکی دروست نییە بۆ گەیشتنی مرۆڤ بە یاسای کۆماری، بەڵام هەموو چەشنە باسێکی گشتی و لەوانیش باسی ئازادیی چاپەمەنی(کەخۆی دەوری هەیە لە پاراستنی حاکمییەتدا) بە ڕێگەپێدراو و پێویست دەزانێت. بەمپێیە ئەگەرچی شارۆمەندان مافێکیان نییە بۆ بەرەنگاربوونەوەی دەوڵەت بەڵام مافی ئەوەیان هەیە کە بە ئازادانە و بە ئاشکرایی سەبارەت بە یاساکان باس و گفتوگۆ بکەن و سکاڵا بکەن و رەخنە لە هەرچەشنە بێدادییەک بگرن . ئەگەر کانت ستایشی شۆڕشی فەرەنسا دەکات لەبەر ئەوەیە کە باوەڕی بە پرەنسیپەکانیەتی نەک بە کارکرد و کردارەکانی. ئەو زۆریەک لەو ئارمانە سیاسییانەی کە لە شۆڕشدا رەچاوکراوە وەک ئازادی، یەکسانیی شارۆمەندان و کۆماریخوازی بەڕوونی و ئاشکرایی دەداتە بەر رەخنەی فەلسەفی.